

З метою вдосконалення організації оплати праці працівників торгового персоналу потрібно перш за все удосконалити законодавчо-нормативні акти з питань праці та соціальної політики, а також провести радикальні зміни в соціально-трудових відносинах. Для цього необхідно:

- реформувати трудове законодавство з питань соціально-трудових відносин і оплати праці;
- відновити купівельну спроможність заробітної плати на основі підвищення рівня реальної заробітної плати;
- вдосконалити механізм державного регулювання оплати праці та соціального забезпечення;
- підвищити роль тарифної системи як стимулюючої та регулюючої основи до високопродуктивної праці;
- ліквідувати допущений перекид у зростанні заробітної плати й споживчих цін;
- відновити нормування як основу організації і оплати заробітної плати на підприємстві.

Висновок

Впровадження запропонованих методів управління продуктивністю праці, які виявлені на основі проведеного дослідження впливу організаційно-економічних факторів в механізмі управління продуктивністю праці, сприятимуть ефективному управлінню продуктивністю праці працівників роздрібної торгівлі.

Література

1. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини : [підручник] / Грішнова О.А. – К. : Знання, 2004. – 535 с.
2. Завіновська Г.Т. Економіка праці : [навч. посібник] / Завіновська Г.Т. – К. : КНЕУ, 2003. – 300 с.
3. Мазаракі А.А. Економіка торговельного підприємства : [підручник] / Мазаракі А.А., Лігоненко Л.О., Ушакова Н.М. – К. : Хрещатик, 1999. – 800 с.
4. Подорожская М.М. Организация труда / Подорожская М.М. – [2-е изд.]. – К. : МАУП, 2004. – 112 с.

Надійшла 13.02.2012; рецензент: д. е. н. Костишина Т. А.

УДК 338.2:331.5](477)

І. В. АНГЕЛКО

Львівський національний університет імені Івана Франка

ТІНЬОВА ЗАЙНЯТИСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: ПРИЧИНИ, НАСЛІДКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

У статті розглянуто основні причини виникнення, сфери поширення, умови існування та наслідки тіньової зайнятості населення України. Надано практичні рекомендації щодо шляхів і способів обмеження масштабів тіньового ринку праці.

The article examines the main causes, incidence, conditions for the existence and consequences of shadow employment in Ukraine. Conceptual and practical recommendations on ways of limiting the scale of shadow labor market has been offered.

Ключові слова: тіньова зайнятість, тіньова діяльність, тіньовий ринок праці, тіньові доходи, заробітна плата «в конвертах», детінізація зайнятості.

Як відомо, розвиток та добробут будь-якої країни, у першу чергу, залежить від матеріального становища її населення. Країна ніколи не буде багатою, якщо в ній основна маса населення зубожіла, а інша – за наявного рівня доходів неспроможна задовольнити власні життєві потреби, сформувати достатній рівень заощаджень.

В Україні, впродовж останніх років, спостерігається погіршення загальної економічної кон'юнктури, значне відставання реального життя від існуючих стандартів, формується високий рівень суспільного незадоволення діяльністю влади. Так, надмірна інфляція, спад виробництва, вимушена неповна зайнятість та безробіття, низькі стандарти оплати праці, значна непристосованість до нових умов системи соціального захисту, відсутність законодавчих важелів впливу призводять до падіння реальних доходів домогосподарств; посилення майнової диференціації населення; загострення процесу маргіналізації суспільства, що виявляється у збільшенні чисельності маргіналів і посиленні їх впливу на суспільну свідомість та загальну соціальну ситуацію в країні; поширення та поглиблення бідності. Зрозуміло, що за таких умов господарювання, коли легальна економіка не спроможна забезпечити ефективну зайнятість та нормальний прожитковий рівень населення, тіньова економіка з її мотивацією та мобільністю приречена на успіх. Вже сьогодні, в Україні спостерігається вплив частини населення із офіційного сектора економіки до тіньового, що становить реальну проблему, загрожує національній безпеці, суспільній моралі та добробуту населення.

Власне тому для України пріоритетним завданням виступає детінізація ринку праці, що передбачає

обмеження обсягів тіньового сектору та створення сприятливих умов для легальної економічної діяльності суб'єктів господарювання, використання тіньових капіталів на користь суспільства, прискорення соціально-економічного розвитку країни та наповнення на цій основі дохідної частини бюджету.

Причини виникнення, розвиток і шляхи подолання тіньової економічної діяльності досліджували багато вчених. Зокрема, вагомий внесок у дослідження проблеми тіньової зайнятості та її детінізації зробили зарубіжні вчені: П. Гутман, Г. Гросман, Т. Корягіна, Л. Косалс, Ю. Латов, О. Олейник, О. Осипенко, Дж. Томас, Е. Фейг, К. Харт, Ф. Шнайдер, О. Шохін та ін. Серед вітчизняних учених, які ґрунтовно досліджували зазначену проблему, насамперед необхідно назвати А. Баланду, В. Базилевича, А. Базилюк, З. Варналія, В. Гончарову, Е. Лібанову, І. Мазур, В. Мандибуру, О. Макарову, І. Петрову, М. Соколик та ін.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених тіньовій економіці, та на певні успіхи в дослідженнях тіньової економічної діяльності як соціально-економічного феномену, питання тіньової зайнятості залишається досить відкритим і потребує детальнішого вивчення та аналізу. Актуальними є дослідження основних причин виникнення, сфер поширення, умов існування та наслідків тіньової зайнятості населення України з метою розробки способів та шляхів обмеження її масштабів.

Насамперед необхідно відзначити, що тіньова зайнятість (використання праці найманих робітників без укладання трудової угоди) і тіньова заробітна плата (так звана зарплата «в конвертах») – це ті явища, що міцно увійшли в наше життя та набули величезних масштабів. Так, за результатами досліджень Інституту соціології НАН України, в Україні щонайменше 4 мільйони людей отримують зарплатню нелегально. Близько 140 мільярдів гривень виплачується «в конвертах» і відповідно не оподатковується, а це означає, що до держбюджету щороку не надходить 50 мільярдів гривень [1].

Високий рівень тіньової зайнятості в Україні пояснюється низкою причин. Однією з основних причин поширення тіньової зайнятості серед населення України є проблема бідності. Власне ця проблема є найбільш актуальною для сучасного розвитку українського суспільства. Адже все частіше бідними стають люди, які все своє життя чесно працювали, жили за законами суспільства, мали непогані заробітки. Ряди бідних, крім традиційно малозабезпечених верств населення (пенсіонерів, багатодітних і неповних сімей, інвалідів), поповнюють працюючі громадяни, які одержують заробітну плату нижчу від прожиткового мінімуму та безробітні (за даними Державної служби статистики України, у 2010 р. чисельність населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму склала 9,7 млн осіб (21,8% загальної чисельності населення) [2]. Включення зазначених груп населення до категорії бідних є цілком очевидним, оскільки нинішній рівень офіційної заробітної плати не забезпечує не тільки підтримання мінімально пристойного життя, але й робить проблематичним фізіологічне виживання самої особи. Зокрема, за оцінкою Credit Suisse Research Institute, річний дохід жителя України в 2010 р. склав 2,7 тис. доларів США, що на 200 доларів США більше, ніж у найбіднішій країні Європи – Молдавії. Для порівняння, річний дохід українця оцінювався в 6 тис. дол. США в 2007 р., в 2008 р. через фінансово-економічну кризу він знизився до 3,9 тис. дол. США, а в 2009 р. – до 2,5 тис. дол. США [3].

За результатами досліджень Міжнародної організації праці, що входить до складу ООН, проведеними разом з Державним комітетом статистики України, та спостереженнями Світового банку, близько 27–29% українців живуть за межею бідності [2]. Основну частину бідних – 75% – становлять сім'ї з дітьми, 44,5% бідних сімей – це сім'ї, у складі яких є пенсіонери. Майже 78% усіх бідних становлять сім'ї, в яких хтось з дорослих працює [4].

Така ситуація в країні спричинена, насамперед, значною диференціацією доходів різних верств населення як у розрізі соціальних груп, так і окремих територій. Підтвердження цьому – хоча б дані офіційної статистики. Так, упродовж 2007–2009 рр., грошові доходи 10% найбільш забезпечених родин в Україні перевищують доходи 10% найбідніших майже в 6 разів [2]. За експертними ж оцінками, фактична диференціація доходів населення значно глибша – щонайменше на порядок перевищує ту, що офіційно наводиться органами держстатистики.

Асиметричність розподілу грошових доходів населення України у контексті загальноекономічної ситуації має аномальний характер. Пояснюється це, насамперед, зниженням кількості людей віднесених до «середнього» класу. Так, з кожним роком професійні групи населення (лікарі, інженери, вчителі, наукові працівники), які на початку перебудови належали до середньодоходних прошарків і відігравали стабілізаційну роль у суспільстві, отримують невисокі доходи і опиняються в категорії «нових бідних». Відбувається це за рахунок низького рівня оплати праці названих професійних груп, які, як правило, є працівниками бюджетної сфери. Також слід зазначити, що аналогічна ситуація щодо рівня оплати праці спостерігається у машинобудуванні та сільському господарстві.

Виділення бідних груп населення можна також здійснити за допомогою аналізу використання сукупних доходів домогосподарств. В економічній практиці вважається, що до бідних належать сім'ї, в яких основною статтею витрат, значення якої у кілька разів перевищує всі інші, є витрати на придбання продуктів харчування. В Україні, за даними вибіркового дослідження, на дану статтю витрат припадає майже 60% сімейних доходів, тоді як у країнах Європейського Союзу цей показник не перевищує 15–25% [2; 5]. При цьому основними продуктами харчування в Україні залишаються молоко і молочні продукти, овочі, хліб та хлібобулочні вироби [2].

Таким чином, наявність роботи та отримання заробітної плати в Україні не захищає від бідності й низького рівня життя. Щоб вижити, в сучасних умовах, домашні господарства змушені вдаватися до пошуку додаткових джерел заробітку, якими нерідко стають доходи в тіньовій економіці. Як правило, джерелами таких (тіньових) доходів є приватна власність, накопичений капітал, особисте селянське господарство, індивідуальна та сімейна зайнятість бізнесом та промислами, виробничо-побутові послуги домашнім господарствам, неофіційна та неформальна зайнятість у торгівлі, сфері послуг, а також причетність зайнятих і працездатного населення до джерел доходів від інших видів тіньової діяльності майже у всіх галузях економіки та особливо в сфері обігу. Тобто сьогодні домашні господарства можуть отримати тіньові (недекларовані) доходи від будь-якого виду тіньової діяльності. Власне тіньова діяльність, у багатьох випадках, виступає як вторинна (додаткова) зайнятість, доходи від якої, досить часто, значно вищі ніж у формальному секторі [6, с. 46; 7, с. 5].

Іншою причиною поширення тіньової зайнятості є прагнення роботодавців знизити витрати та «сховати» доходи від оподаткування. Зокрема, на легальних підприємствах «чесно» зароблена платня виплачується працівникам з порушенням чинного порядку оплати праці. Так, фактично виплачені зарплата, премії, допомоги тощо значно перевищують офіційно зафіксовані у бухгалтерських документах суми.

З метою ухилення від оподаткування створюються й нелегальні (незареєстровані) підприємства, фірми, цехи тощо, які не проходять державної і податкової реєстрації, продукція і фінансові потоки яких не обліковуються, а доходи працівникам виплачуються, обминаючи встановлений порядок касового обслуговування.

За деякими оцінками, сьогодні в тіні знаходиться близько половини українських зарплат, через що, за даними ДПА, Україна щорічно втрачає приблизно 10 мільярдів гривень податків [8–9].

На думку експертів, виплата заробітної плати «в конвертах» здійснюється, як правило, на малих і середніх підприємствах через високі нарахування на Фонд оплати праці. На великих ж підприємствах ухиляються від соціальних відрахувань через страхові компанії. «Укладається, наприклад, страховий договір: якщо заробітну плату працівникові затримують, скажімо, на два дні, він одержує компенсацію в розмірі 80% заробітку. Зарплату затримали. Працівник одержав компенсацію від страхової компанії, а потім йому виплачують ще й затриману зарплату» [10].

Враховуючи основні причини поширення тіньової зайнятості серед населення України і сучасні умови господарювання, беззаперечно можна стверджувати, що сьогодні тіньова економічна діяльність виконує роль стабілізатора економіки. Вона характеризується більшою гнучкістю та динамічністю, ніж легальна економіка, має здатність швидко заповнювати прогалини, що виникають в економічному просторі, та створювати додаткові робочі місця, підтримуючи тим самим доходи громадян та прибутки підприємств під час економічної кризи. Саме в умовах фінансово-економічної кризи участь у тіньовій економічній діяльності для значної частини населення стала засобом самовиживання та дозволила уникнути соціальних потрясінь у суспільстві.

Проте, виплата й отримання заробітної плати «в конвертах» лише на перший погляд сприяє зростанню доходів громадян, зайнятих у тіньовому секторі економіки, та прибутків підприємств. Насправді ж, тіньова діяльність порушує природний хід відтворювальних процесів, поглинає потенційні ресурси стратегічного розвитку та веде до різкого зниження ефективності державної політики, утруднення, а подекуди – й неможливості регулювання економіки ринковими методами, із застосуванням інструментів грошово-кредитної й податкової політики.

Функціонування значної за обсягами тіньової зайнятості викликає також низку інших негативних наслідків. Найбільш вагомими з них є:

- зменшення надходжень до бюджетів усіх рівнів та соціальних фондів, що призводить до ускладнення виконання державою своїх фінансових зобов'язань перед суспільством і посилення нерівномірності податкового тиску;
- надмірне розшарування доходів та погіршення соціального клімату в суспільстві. В даному аспекті, доцільно відзначити, що доходи, які отримують домогосподарства в тіньовому секторі економіки становлять мізерну частку усієї сукупності тіньових капіталів. Адже більш значна частина тіньових доходів припадає на діяльність кримінальних та злочинних структур;
- недовіра та невідповідність управлінських рішень владних структур реальним процесам, які відбуваються в економіці, через відсутність повноти та об'єктивності інформації про соціально-економічний розвиток країни, що породжує неефективність державної політики;
- скорочення національних інвестиційних ресурсів та їхній вплив за кордон;
- несправедливий та непрозорий розподіл національного доходу в суспільстві, нераціональне розміщення суспільних ресурсів;
- додатковий тиск на підприємства офіційного сектору внаслідок недобросовісної конкуренції з боку тіньового виробництва;
- криміналізація, моральний занепад, правовий нігілізм.

Не менш катастрофічними є моральні наслідки тіньової зайнятості, оскільки саме вона деформує свідомість людей, породжує у них безнадійність і соціальний песимізм. Вже сьогодні люди не бачать

перспектив поліпшення життя в майбутньому, негативно оцінюють останні роки соціально-економічного розвитку України. Зокрема, за даними опитувань Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, проведених на початку ХХІ ст., переважна більшість українців засвідчують, що в Україні не дотримуються їхніх прав, гарантованих Конституцією: на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (90% опитаних); на охорону здоров'я (81%); на повагу гідності людини (79%); на працю і на можливість цією працею заробляти на життя (79%); на соціальний захист (78%). Четверть нашої молоді вважає, що у житті рівень і якість освіти значення не мають, головне – багаті батьки, родичі або «свої люди» у владі чи в комерційних структурах [11, с. 48].

Варто також зазначити, що у багатьох випадках, тіньова зайнятість фактично спрямована проти людини, оскільки справляє негативний вплив на її здоров'я та психологічно-емоційний стан. Разом з тим, вона позбавляє її права на належне пенсійне забезпечення та соціальний захист з боку держави. Адже тіньова діяльність – це за будь-яких обставин втеча від законів, свідчення їхньої недосконалості, того, що вони не виконують функцію захисту інтересів громадян.

Для подолання негативних наслідків тіньової зайнятості, значного зниження її рівня, необхідно розробити та реалізувати низку заходів щодо легалізації зайнятості та заробітної плати.

Аналіз нормативно-правової бази з питань легалізації зайнятості та заробітної плати дозволяє виділити декілька законодавчих актів. Зокрема, з метою зниження рівня тінізації доходів населення України, розпорядженням КМУ від 02 березня 2010 року №359-р було затверджено План заходів щодо детінізації доходів та відносин у сфері зайнятості населення. Даний План заходів передбачає здійснення моніторингу щодо: середньооблікової чисельності працівників, зокрема тих, що виконують роботи за договорами цивільно-правового характеру та за яких сплачуються податки і збори (обов'язкові платежі); розміру заробітної плати, заявленого в оголошенні про прийняття на роботу, та фактичного розміру заробітної плати з використанням інформації органів державної статистики про фактичний обсяг доходів, зокрема заробітну плату, одержану з інших джерел згідно з законодавством [12]. Для ефективного ж обліку платників і застрахованих осіб у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування та їх ідентифікації передбачено створення Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Посилення мотивації до легальної продуктивної зайнятості, детінізація відносин на ринку праці є також одними із основних напрямів та шляхів реалізації державної політики зайнятості на 2010–2011 роки [13].

Не менш стратегічною метою детінізації зайнятості є й суттєве зниження рівня тінізації економіки шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів у легальну економіку та примноження національного багатства. Адже саме виведення на «світло» тіньових доходів сприятиме вагомому збільшенню національного інвестиційного потенціалу, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, слугуватиме зміцненню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на стратегічний розвиток та зростання [14].

У загальному, під легалізацією тіньових доходів розуміють добровільне декларування як юридичними, так і фізичними особами об'єктів легалізації (доходів та об'єктів власності), з яких у свій час не були сплачені встановлені законодавством України податки, збори та обов'язкові платежі до бюджетів і цільових фондів або іншим чином порушено законодавство України з метою їх приховування [15].

На превеликий жаль, доводиться констатувати, що в нашій країні процес легалізації доходів тривалий час залишається загальмованим. Це пояснюється двома причинами. Перша – недосконалість правової бази у сфері підприємницької діяльності та оподаткування, а друга – нестійка політична кон'юнктура та протистояння різних гілок влади протягом останніх років. Ці обставини, поєднані з корупційними явищами, призводять до того, що не лише суб'єкти господарювання, а й пересічні громадяни змушені офіційно не показувати свої реальні доходи [16].

Для сприяння легалізації тіньового капіталу, за словами академіка НАН України В.Тация, необхідно спрямувати зусилля законодавців на використання правових засобів. Це означає, що треба передбачати кримінально-правову норму, яка б стимулювала суб'єктів тіньової економіки до декларації своїх доходів. Водночас, серед правових засобів детінізації економіки вчений пропонує виділити три групи, а саме [17]:

- кримінально-правові, що перешкоджають переведенню капіталу з легальної економіки в тіньову (боротьба з традиційною злочинністю);

- правові засоби, які сприяють легалізації тіньового капіталу (його амністія);

- правові засоби боротьби з ухиленням від оподаткування та іншими фінансовими злочинами.

У цілому аналіз вітчизняної нормативно-правової бази з питань запровадження механізму легалізації дає підстави стверджувати, що сприяння легалізації тіньових доходів населення є одним із пріоритетних положень Стратегії «Основні напрями політики щодо грошових доходів населення України». Дана Стратегія передбачає реалізацію комплексу правових та організаційно-економічних заходів, спрямованих на легалізацію тіньових доходів, шляхом [16]:

- створення умов, що сприятимуть легалізації тіньової економіки та зниженню податкового навантаження на фонд оплати праці;

- прискорення формування повноцінної та стабільної правової бази для легальної та ефективної діяльності всіх підприємницьких структур, а також посилення боротьби із злочинністю і корупцією;

- посилення контролю та забезпечення оперативного супроводження зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання;
- активізації роботи з повернення валютних цінностей, що незаконно знаходяться за кордоном;
- сприяння поверненню в Україну експортованих капіталів некримінального походження та створення умов для їх інвестування в національну економіку з гарантіями недоторканності;
- послідовного зменшення податкового навантаження на платників податків з одночасним розширенням бази оподаткування та впровадження в практику ефективних методів виявлення прихованих доходів і об'єктів оподаткування;
- створення умов для легалізації через оподаткування тіньових доходів окремих категорій працюючих у сфері побутових послуг, послуг охорони здоров'я, освіти, транспорту тощо;
- запровадження механізму підтвердження законності доходів громадян у разі купівлі дорогих товарів (квартир, будинків, автомобілів), а також акцій, інших цінних паперів на велику суму, внесення (переведення) на банківські рахунки значних сум вкладів тощо;
- посилення фінансової, адміністративної та кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків.

На нашу думку, комплекс заходів детінізації вітчизняного ринку праці може містити наступні елементи:

1. Створення сприятливих умов для легалізації зайнятості та доходів населення.

Як показує практика, головною причиною тіньової зайнятості та видачі заробітної плати «в конверті» є високий рівень нарахувань і утримань з Фонду оплати праці (ФОП) (з 01 січня 2011 р. найнижчий розмір єдиного соціального внеску встановлений на рівні 36,3% визначеної бази нарахування для бюджетних установ). Саме тому формування ефективного ринку праці та поліпшення ситуації у сфері офіційної зайнятості неможливе без змін у системі оподаткування. Зокрема, ці зміни повинні передбачати зниження податкового навантаження на ФОП на 20–25%. Що ж стосується Пенсійного фонду, то відрахування в нього могли б покритися за рахунок легалізації заробітної плати та зростання економіки.

Щодо змін у оподаткуванні доходів домогосподарств, то вони повинні передбачати зменшення податкового навантаження на трудові доходи, за рахунок збільшення оподаткування власності та доходів від її використання (наприклад, доходів від оренди майна, страхових виплат тощо). У цілому, такі заходи забезпечать зростання пропозиції праці, стимулюватимуть легалізацію багатьох видів тіньової діяльності, неофіційної вторинної і третинної зайнятості тощо.

2. Створення сприятливих умов для розвитку підприємництва – необхідно істотно спростити

процедуру реєстрації, звітності, врегулювання податкових та митних питань, скоротити мережу відповідних інстанцій, а також кількість обов'язкових відвідувань підприємців різними комісіями та інспекціями; забезпечити неухильне дотримання принципів державної регуляторної політики усіма без винятку органами влади; впорядкувати дозвільну систему на основі європейських стандартів.

3. Здійснення податкової реформи.

Як показує досвід, надмірне податкове навантаження спричиняє негативні соціально-економічні наслідки, серед яких і пригнічення підприємницької та виробничої активності, збільшення рівня тінізації економіки тощо. Тому основним завданням податкової реформи, однієї з найважливіших складників усієї стратегії довготермінового розвитку української економіки, повинен стати пошук оптимального рівня податкового навантаження на бізнес-середовище, який буде не тільки не стримувати ділову активність, але й стимулюватиме її, сприятиме мінімізації тіньового сектору вітчизняної економіки. До інших завдань податкової реформи необхідно також віднести і здійснення заходів щодо спрощення податкової системи, посилення податкового контролю за рівнем витрат виробництва, мінімізації витрат виконання й адміністрування податкового законодавства, та створення сприятливих умов для зростання рівня податкової культури.

4. Удосконалення законодавчої бази у сфері трудових відносин, посилення контролю за дотриманням норм трудового законодавства.

5. Вивчення та запровадження світового досвіду щодо обмеження масштабів тіньового ринку праці.

Реалізація зазначених рекомендацій дасть змогу Україні хоча б на декілька відсотків знизити рівень тіньової зайнятості та сприятиме не лише формуванню повноцінного ринкового середовища, розвитку економіки, легалізації капіталу, процесу демократизації економіки і суспільства в цілому, а й значному підвищенню конкурентоспроможності економіки та усуненню реальних загроз національній безпеці держави. Перспективи ж подальших розробок у цьому напрямі полягають у більш структурованому та детальному описі кожного із запропонованих шляхів, розробці поетапних операцій, які б носили комплексний характер, охоплювали заходи як суто економічного, так і адміністративного, соціально-психологічного та виховного характеру; акумулювали б діяльність влади та громадян нашої держави.

Література

1. Штрафи за «конвертовані» зарплати зростуть у рази? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2011/07/25/292844/>

2. Витрати і ресурси домогосподарств України // Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Страшная нищета: почему украинцы оказались в числе самых бедных жителей Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kontrakty.ua/ekonomika/22841>
4. Україна. Подолання бідності // United Nation Development Programme. Millennium Development Goals Project. Ministry of Economy of Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.undp.org.ua/files/ua>
5. Інформаційно-аналітичні матеріали. Оцінка стану продовольчої безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/control/uk/publish>
6. Большая О.В. Проблема неформальной занятости в Украине // Держава та регіони. – 2007. – №1. – С. 45–49.
7. Петрова І. Заходи економічної та соціальної політики в сегменті неформальної зайнятості / І. Петрова // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 3. – С. 3–8.
8. Искусство жить в тени. Украинской экономике поможет не правительство, а схемы уклонения от уплаты налогов [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/abakunec/article/6151.aspx>
9. Юрчишин В. Боротьба з тіньовими зарплатами не буде плідною без зміни податків і підходів [Електронний ресурс] / В. Юрчишин. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=2145
10. Яценко Н. Тінь – від низьких зарплат [Електронний ресурс] / Н. Яценко // Дзеркало тижня. – 6–12 листопада 2010. – №41(821). – Режим доступу : <http://www.dt.ua/2000/2020/70732/>
11. Пушкаренко П. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки / П. Пушкаренко, М. Логвиненко // Економіка України. – 2004. – №10. – С. 43–49.
12. План заходів щодо детінізації доходів та відносин у сфері зайнятості населення Затверджений розпорядженням КМУ від 02 березня 2010 р. №359-р [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
13. Основні напрями реалізації державної політики зайнятості на 2010-2011 роки затверджені постановою КМУ від 08.09.2010 р. №831 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nau.kiev.ua/index.php?page>
14. «Круглий стіл» на тему «Економічна безпека підприємництва в контексті заходів детінізації економіки» (м. Львів, 4 квітня 2008 р.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://niss.lviv.ua/conferences/44.htm>
15. Смітюх Г. Демократична легалізація тіньових доходів – вимога часу / Г. Смітюх // Урядовий кур'єр. – 2007. – № 12. – С. 9.
16. Про Основні напрями політики щодо грошових доходів населення України : Указ Президента України від 07 серпня 1999 р. №969/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/document.htm>
17. Тацій В. Правові засоби детінізації економіки [Електронний ресурс] / В. Тацій // Вісник НАН України. – 2001. – №4. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/portal/all/herald/2001-04/5.htm>

Надійшла 14.02.2012; рецензент: д. е. н. Кульчицький Б. В.